

Németh Ákos:

Eltűnt kultúrák nyomában

- Krizeológia és kulturális relativizmus Márai Sándor *Istenek nyomában* című útirajzában

Az első világháború és az azt követő társadalmi, gazdasági, politikai megrázkódtatások élménye meghatározó ösztönzője volt a nyugati utazási kultúra '20-as '30-as évekbeli átalakulásának. A háborús szenvedések és a hátországi nélkülözés egyaránt fokozták a túlélők elvágódását (vö. Fussell, Paul: *Abroad. British Literary Traveling Between the Wars*. New York, 1980, Oxford U. P., 3-15.). Ennek nyomán vált a két világháború közötti nyugati értelmiségi nemzedékek számára egyszerre életformává, egyszersmind az önvizsgálat és társadalom-analízis legfőbb eszközévé a térbeli, időbeli és kulturális átmenetiség élményét hordozó utazás. Samuel Hynes megfogalmazása szerint „a nemzedék alapvető alakzata” az utazás metaforája, mely a költészetben és a regényirodalomban egyaránt meghatározó jelentőségűvé vált (Hynes, Samuel: *The Auden Generation. Literature and Politics in England in the 1930s*. New York, 1976, The Viking Press, 229.).

A két világháború közötti évtizedek kulturális relativizmusa ugyanakkor több szalon is összefügg a korszak válság-tapasztalatával: „1920 Spengler esztendeje, egy késői krónikás talán el is kereszteli annus spenglerianusnak. Amihez az író gyöngé, a bölcsész elég kegyetlen. Először ő meri kimondani, hogy az európai műveltség mulandó.” – írja Cs. Szabó László az újabb világégés küszöbén (Cs. Szabó László: *Fegyveres Európa*. Budapest, 1939, Nyugat, 8-9.). E korszak a nyugati értékrend válságának és a totalitárius ideológiák rohamos térhódításának ideje volt, mindez pedig az irodalom autonómiájának és az író szerepének újragondolására ösztönözte a „történelem terhe” alatt roskadozó írástudókat. A parabolisztikus művészet formájában előtérbe került az irodalom pragmatikai funkciója: „az író minduntalan megsérti a műfaji határokat, ház helyett hevenyészett sátorban lakik, regény helyett naplót, sőt széljegyzetet ír, nem ábrázol, hanem leltároz, nem adatot gyűjt, hanem emléket, nem az ember érdekli, hanem a világ. Végzetes jel, mikor az irodalom örök tárgya helyett a világgal foglalkozik.” (Cs. Szabó, 9-10.) Ezen irodalmi formák sorában Európa-szerte különösen fontos szerepet tölt be az útirajz, mivel „kétsíkú mű erős realiztikus felszínnel, mely példázat is egyúttal” (Hynes, 228.). (Lásd többek között: André Gide: *Kongói utazás* [1927]; *Visszatérés a Szovjetunióból* [1936]; André Maurois: *Amerikai napló* [1939];

Graham Greene: *Utazás térkép nélkül* [1936]; Evelyn Waugh: *Waugh Abesszíniában* [1936]; George Orwell: *Hódolat Katalóniának* [1938].)

A húszas évek szabadabb légkörében Magyarországon is felnőtt egy nemzedék, amelynek személyes fiatalkori élményét jelentette-jelenthette Európa. „A *Vándorévek* nemzedékének” (Szerb Antal: *Mindig lesznek sárkányok. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák 2. köt.* Budapest, 2002, Magvető, 499.) egyik legjelentősebb képviselője a magyar irodalomban Márai Sándor, aki ekkoriban a Közel-Kelet, illetve Nyugat-, és Közép-Európa országait egyaránt beutazta, s élményeit az *Istenek nyomában* (1927), a *Napnyugati őrzőirat* (1936), a *Kassai őrzőirat* (1941), és az *Európa elrablása* (1947) című műveiben örökítette meg. Az *Istenek nyomában* a szerző első, huszonhét évesen publikált útirajza, melyben 1926 tavaszán tett, Egyiptomot, Palesztinát, Libanont és Szíriát, valamint Török- és Görögországot átszelő utazásának állított emléket. Ez a szerző első olyan kötete, melyet már első emigrációjából való hazatérésére készülve, kifejezetten a magyar közönség számára írt, és a későbbiekben is vállalt (vö. Rónay László: *Márai Sándor.* Budapest, 1990, Magvető, 51-62.). Ugyanakkor az *Istenek nyomában* egyszersmind az első spengleriánus művek egyike is a magyar irodalomban: „*Amit Spengler tudományosan és megindokolva mond, Márai érzékeltetve és érezve mondja.*” – jegyzi meg Szabó Zoltán (Szabó Zoltán: *Vigasztalásul útnak indulunk.* In Németh László: *Magyarok Romániában.* Marosvásárhely, 2001, Mentor, 244.), jóllehet Oswald Spengler neve mindössze egyszer bukkan fel a kötetben – meglehetősen bizarr, ironikus kontextusban, amikor a nílusi naplementében mozdulatlanul álldogáló magányos tevéket hasonlítja a *Nyugat alkonyát* jósoló német kultúrafilozófushoz. Az elbeszélő szemléletmódjára, a látványelemek szelekciójára, értelmezésére azonban mindvégig jelentős hatást gyakorol Spengler műve. A napnyugati kultúra fiaként, Goethe *Faustjával* a zsebében útra kelő Márai *A Nyugat alkonyában* felsorolt további hat nagy kultúra közül nem kevesebb, mint hárommal: az egyiptomival, az antikkal, és az arabbal találkozik utazása során.

Előadásom legfőbb kérdését az jelenti, hogy az alapvetően anti-humanisztikus spengleri válságfilozófia relativizmusát Márai miként formálja a kultúraközi közvetítés, egymás megértésének gyakorlatává. Az alapot ennek során a nyugati „fausti” kultúra hegemoniájának elutasítása, a történelmileg adott kultúrák egyenrangúságának elismerése, az idegen kultúrák felé fordulás, megérteni akarásuk jelentheti, mellyel az *Istenek nyomában* fiatal szerzője korunk válságának írástudói számára is példát adhat.